

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію
Полуектової Анастасії Юріївни
«Акцентні відмінності іменних частин мови
та прислівників у виданні «Грамматики» М. Смотрицького 1619 р. (Св'є)
порівняно з виданням 1648 р. (Москва)»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук, спеціальність 10.02.01 – українська мова

На сьогодні порівняльно-історична акцентологія, незважаючи на значні досягнення вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, все ж таки має не розв'язані питання. Недостатньо опрацьованим з-поміж них є питання, присвячене вивченню акцентних відмінностей в українських і російських стародруках у зв'язку з акцентографічними особливостями. Його ж розв'язання дозволить внести уточнення в наголошення лексем та їхніх словоформ в історичному розвитку української мови, а також дасть необхідний матеріал для порівняльно-історичних досліджень у галузі слов'янської акцентології та акцентології сучасної української літературної мови. Саме це питання порушується і розв'язується в дисертаційному дослідженні, тема якого відповідає плану наукової роботи кафедри української філології, теорії та історії літератури Інституту філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили «Статика і динаміка в розвитку слов'янських і германських мов» (номер державної реєстрації 0114U004602, 3/2 – 1039; 04.07.2014), затверджена вченою радою Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (протокол № 6 від 14 лютого 2013 р.). Тому рецензована праця є актуальною. Наукова ж новизна дисертаційного дослідження визначається і з погляду пошуку нових методологічних розв'язань, і з погляду конкретних одержаних результатів.

Поставивши мету – виявити акцентні відмінності в однакових за змістом текстах «Граматики» М. Смотрицького українського (1619 р.) та московського (1648 р.) видань, пояснити їх, визначити, наскільки наголошування досліджуваних слів відповідає староукраїнській акцентній системі першої половини XVII ст. – дисертант розв’язує такі завдання:

1) виявляє акцентні відмінності іменників, займенників, прикметників, числівників і прислівників у «Граматиці» М.Смотрицького 1619 та 1648 рр.;

2) з’ясовує (по можливості) праслов’янську акцентуацію аналізованих словоформ, зіставляючи її з акцентуацією в досліджуваних пам’ятках;

3) зіставляє наголошування досліджуваних лексем у «Граматиці» 1619 р. та 1648 р.;

4) визначає на підставі проведеного аналізу відповідність чи невідповідність акцентуації досліджуваних слів староукраїнській природній вимові.

Для аналізу акцентних відмінностей лексем (словоформ) у текстах, ідентичних за змістом, автор використовує спеціально розроблену методичку акцентних відмінностей, запропоновану С. Пономаренком, але вдосконалену. За допомогою алгоритму, який подає дисертант, можна проаналізувати еволюцію наголошування досліджуваного слова від пізньопраслов’янського періоду і до сьогодні (с. 37).

Отже, комплекс поставлених завдань достатній для написання кандидатської дисертації.

Не підлягають сумніву також теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження, перше з яких полягає в поглибленні відомостей про історію українського наголосу, бо поданий і проаналізований матеріал сприятиме вирішенню питань динаміки розвитку акценту східнослов’янських мов, взаємодії рівнів та субрівнів української мови; друге, практичне, полягає в тому, що одержані результати, як зазначає автор, можуть бути використані при укладанні словника староукраїнського наголосу, написанні монографій, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників з акцентології;

фактичний же мовний матеріал може бути використаний у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні історії української мови, старослов'янської мови, читанні спецкурсів з української акцентології та історичної акцентології української мови, порівняльно-історичної акцентології східнослов'янських мов. Отже, наукове дослідження порушує широке коло теоретичних і практичних питань.

Грунтовність апробації результатів дисертаційного дослідження впливає з достатньої кількості оприлюднених праць (7 публікацій), що пов'язані з темою наукової праці. Статті опубліковано в фахових і закордонних наукових виданнях та озвучені на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях (автореферат, с. 5).

Глибоко висвітленому об'єктові та предмету дослідження сприяє побудова дисертації, що має традиційну структуру і складається з 5 (п'ятьох) розділів.

У першому розділі – «Теоретичні та методологічні засади дослідження історії українського наголосу» (с. 31–43) – подано ґрунтовний аналіз перспективних аспектів дослідження української акцентної системи, які були започатковані Л. Булаховським, І. Огіснком, З. Веселовською, В. Складенком, В. Винницьким; описано поетапну методику аналізу акцентних відмінностей в текстах «Граматики»; проаналізовано структуру, зміст, історію видання пам'ятки; наголошено на тім, що для сучасної акцентологічної науки «Грамматика» М. Смотрицького цінна як поданими в ній теоретичними положеннями про наголос, так і фактичним матеріалом, що дає унікальну можливість простежити один з етапів історичного розвитку української наголосової системи.

У другому розділі – «Акцентні відмінності іменників жіночого і чоловічого родів» (с. 44–86) дисертантом, відповідно до запропонованої методики аналізу, зафіксовано наголошені іменники пам'ятки (95 словоформ, які мають відмінності в акцентуванні); з'ясовано первісну пізньопраслов'янську акцентуацію досліджуваних лексем; зіставлено

наголошення аналізованих слів у виданні «Граматики» 1619 р. з їхнім наголошенням у староукраїнських граматиках, словниках, художніх, релігійних творах, діалектологічних працях, які засвідчують аналогічні випадки акцентуації досліджуваного періоду; з'ясовано і прокоментовано причини акцентних відмінностей у виданнях.

Третій розділ – «Акцентні відмінності іменників середнього роду та іменників іншомовного походження» (с. 87–130) побудовано за попередньою схемою. У ході аналізу фактичного матеріалу дисертант з'ясував, що староукраїнську акцентуацію об'єктивно відбито в українському виданні «Граматики». Щодо наголошування запозичених іменників, то в них найчастіше зберігається наголос мови-джерела, проте цей наголос, як стверджує автор, не завжди стає акцентною нормою сучасних мов.

Загалом, проведене дослідження акцентних відмінностей іменників усіх типів основ і граматичних форм засвідчує розмежування омонімічних словоформ однини та множини в українському виданні та збереження давньої акцентуації в московському; вирівнювання наголосу в межах словозмісної парадигми; втрату первісної акцентуації; свідчення становлення нового наголосу. Отже, зміни в наголошених словоформах викликані історичними процесами розвитку мов.

У четвертому розділі «Акцентні відмінності прикметників і числівників» (с. 131–168) автором виявлено, згруповано та проаналізовано лексеми з акцентними відмінностями. Так, наприклад, акцентні відмінності, засвідчені формами повних прикметників, складають переважну більшість у цьому лексико-граматичному класі. У виданні 1619 року наголос послідовно переміщується на суфіксальний голосний, у виданні 1648 року фіксується флексійне наголошення, котре є залишком первісної акцентуації лексем. Кореневе ж наголошення виступає варіантним, що пояснюється характером часокількісних й інтонаційних відмінностей голосних звуків. Короткі прикметникові форми, як стверджує дисертант, мають переважно кореневий наголос в українських пам'ятках, у російській – флексійний. Щодо

ступеньованих форм, то в староукраїнській мові вони мають наголос на формотворчому суфіксі, що є характерної акцентною рисою сучасної української літературної мови.

Характеризуючи акцентні відмінності числівників, Анастасія Юрїївна констатує, що староукраїнський наголос простих за будовою кількісних та збірних числівників не мотивований ні праслов'янською, ні давньоруською акцентуацією, а засвідчує наголошування того періоду. Архаїчний російський наголос – залишок первісної акцентуації. Аналізуючи розбіжності в наголошенні складних за будовою кількісних числівників, автор називає причину – зміна морфемної структури слів. Проаналізувавши акцентні відмінності порядкових числівників, дисертант стверджує, що наголос на кореневій морфемі є староукраїнським (його збережено сучасною українською літературною мовою). Флексійна ж акцентуація, зафіксована російським виданням, переважно збігається з давньоруською.

У п'ятому розділі «Акцентні відмінності займенників і прислівників» (с. 169–206) дисертант детально, відповідно до створеної методики, аналізує кожну групу лексем, виявляючи тенденції в їхньому акцентуванні.

Варто вказати, що в роботі чітко витримано послідовність викладу матеріалу за поданими критеріями, а саме: граматичним, порівняльно-історичним та графічним.

Висновки наукової праці аргументовані, відповідають поставленій меті та сформульованим завданням. Результати ж проведеного дослідження (проаналізовано 190 імен та прислівників з акцентними відмінностями без урахування словоформ та повторів з ідентичними наголосами) є узагальненням самостійної роботи дисертанта.

Укладені автором Додатки (№ 5) завершують цілісну картину дисертаційного дослідження, а в подальшому стануть фактичним матеріалом для укладання словника староукраїнської мови певного періоду чи для здійснення компаративних досліджень.

Отже, дисертаційне дослідження відзначається чіткістю структури і повнотою аналізу самостійно дібраного матеріалу, логічністю часткових та узагальнених висновків, вдалим поєднанням власних міркувань з поглядами інших мовознавців на проблему і відстоюванням особистої точки зору як науковця.

Водночас, у рецензованій кандидатській дисертації можна знайти низку більш чи менш дискусійних моментів, окремих недоглядів і недоліків, які, загалом, не впливають на позитивну оцінку дослідження.

Потребують уточнення випадки, у яких з'ясовано первісну пізньопраслов'янську акцентуацію лексем, а в яких – ні.

У загальних висновках до автореферату (с. 13) та дисертаційного дослідження (с. 209) подано узагальнюючу інформацію щодо специфіки акцентування й акцентних відмінностей займенників (позиція № 3) перед аналізом акцентних відмінностей прикметників та числівників, а назви дисертаційних розділів подано в іншому порядку. Звідси виникає запитання: чому так скомпоновано виклад матеріалу?

Удосконалена дисертантом методика аналізу акцентних відмінностей передбачає визначення місця наголосу в слові (словоформі) на морфемі (рідше – складі), але, аналізуючи наголошення лексем, автор подає інформацію про кінцевий наголос чи початкову акцентуацію (с. 55, 59).

Потребують уточнення такі поняття: «справжня акцентуація», «реальний наголос», «первісна» чи «первинна» акцентуація, «живе» наголошування, «природна вимова» (дисертаційне дослідження, автореферат).

Не проставлено «астериск» в праслов'янських афіксах (с. 46, 47, 48, 53 тощо).

Вважаємо, що на сторінці 64 дисертаційного дослідження некоректно вжитим є поняття «поліські говірки».

Проте наведені зауваження не знижують наукової значущості дисертаційного дослідження, яке є завершеною працею, глибокою за рівнем

наукової інтерпретації, значною за обсягом досліджуваного матеріалу і з новими науково обґрунтованими результатами, що вирішують конкретну наукову задачу в галузі історичної акцентології, а в майбутньому – компаративної акцентології. Основні положення роботи відображено в публікаціях та авторефераті.

Отже, дисертаційне дослідження Анастасії Юріївни Полуєктової «Акцентні відмінності іменних частин мови та прислівників у виданні «Граматики» М. Смотрицького 1619 р. (Єв'с) порівняно з виданням 1648 р. (Москва)» дає підстави для присудження його авторіві наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету
імені В.О. Сухомлинського

А. А. Зинякова

А. А. Зинякова

*Відрук наріслано
до секретарі 24.05.2019
учений секретар
проф. Т.В. Радзівська*